

Kultuurarhiiv kõneleb eksilist

■ 1950-ndate alguses hakkas kunstipedagoog Sulev Tiits, kuuldavasti Jaan Lattiku innustusel, koondama Rootsis tegutsevate eesti seltside materjale. Hoolega korjati kaasmaalaste poolt välja antud perioodikat ja fotosid ning jälgiti välisriikide reageeringuid sündmustele kodumaal. Alles hiljem sai arhiiv oma nime – Eesti Kultuurarhiiv Eksiilis. Muu kõrval oli selle tegevuse sihiks ka noorema põlvkonna identiteedi hoidmine võõras ümbruses. Selleks korraldas S. Tiits 1953. a. oktoobris esimese loengu helisalvestamise, ettekandjaks oli Oskar Loorits. Tuntud rahvaluuleuurija sütitav kõne oli suunatud gaididele ja jutustas naisest kui eestlase elutunde kandjast läbi aegade: “...teie armsad tütreid olete ka kõik siin viikingid, teie olete samuti vastupidises suunas nagu muistsed saarlased ja virulased läksid väinaliste ja viikingitena välja muuale [!], teie olete need, kes peavad kord viikingitena minema koju tagasi ja sama elutunnet rakendama uuesti tõstma auisse eesti vaimne suurus, eesti eetiline võim ja jõud eesti enda sisemine uhkus.”¹ Ettekandes püüdis O. Loorits visualiseerida eesti rahva käekäiku läbi põlvkondade prisma, tähisteks L. Koidula, A. Haava ja M. Under. Kõnes gaididele lähtus Loorits samast skeemist, mis leidis kasutamist mineviku periodiseerimisel mõni aasta hiljem ilmunud romantilises ja vägagi kriitilises Eesti ajaloo probleeme lahkavas raamatus.² Märksõnadeks L. Koidula – ärkamisaja elutunde kandja, Anna Haava – lepitav armastuse ideoloog, Marie Under – vabadus kõikidel rinnetel, Betti Alver ja elujaatus. Värskest trükimusta näinud raamatut arvustas Hans Kaur Stockholmis eestlaste ajalehes: “Eesti ajalugu, dr. Loorits ja südametunnistus”. Selle kokkuvõttes muretset kriitik: “Raamat pühendatakse järeltulevatele generatsioonidele, kuid autor pole nähtavasti järele mõtelnud, mis mõju on seesugustel üle-

kohtustel mahakiskumistel ning mahategemistel. Õige arvustus ja ajalooline hinnang, kui ta lähtub objektiivsetest lähetest, on alati omal kohal, kuid valimatu mustamisega luuakse just see vaimne kliima, milles karta on, et meie paguluses sirgub ja ka mujalt impulsse saav noorus ei soovi viibida.”³ Miks kritiseerib aateline rahvuslane Loorits “kärevalt” Tartu ülikooli kasvandikke, hilisemaid tuntud teadusemehi ja Eesti avaliku elu tegelasi? Selle seletab ehk lahti tema 1932. aastal kirjutatud fraas: “Mul on juba väljakujunenud endaarstamise meetod: kui pettumused kibestuvad hinges nii kangeks, et vaja on tasakaaluks reaktsiooni, siis myristan mõne artikli.” Seekord ilmus raamat! O. Looritsa poolt helikandjale talletatud hoogne kõne päädib leppimatul moel viiekümnendate rahvusvahelises poliitikas: “Kui meie kõrgelt demokratiseeritud ja kultuurises miljööski võite ajalehtedest lugeda selliseid kummalisi ja meile mõistmatuid seisukohti, mis otse lõhnab korrupsiooni ja mingisuguse viienda kolonni inspiratsiooni järele, kus hakatakse sajatama Korea presidenti, et see provotseerib tüli ja et oleks vaja ära koristada niisugune mees. Siis tuletage meelde, et situatsioon on täpselt sama, kui tõmmata joon Arvikast Uppsalasse, jagada Rootsi pooleks ja küsida, kas Teie tahate jätta selle põhjapoolse poole punaste kätte orjastada, hävitada, hukata ja olete nõus alistuma ja tahate siit oma lõunapoolse kuninga saata ära kuskile Karlstunisse või ära koristada selleks, et ta mitte mässu ei tõstaks... mida mina tahan Teile täna ütelda.”⁴

Järgmisel aastal “...käib Sulev Tiits nagu uni peale, et ma peaksin siia kõnelema tulema, siis ma ütlesin juba ette hoiatuseks, et kui ma siia tulen, siis tulen ainult noortega kõnelema ja ei taha mitte teaduslikku traktaati esitada...”⁵ Märkimaks kodumaalt lahkumise tähtpäeva, kõlas 1955. a. jüripäeval Stockholmis Snickarbackeni tänaval noorkotkastele Looritsa märksa positiivsemat tooni kandev kõne. Kriitika oli võõrsil viibitud 10. jüripäeval juba vaibunud ja asendunud arusaamaga, mis Eestis kümne aasta kestel tegelikult toimus: “Meie võõrsil oleme harjunud isegi ennast natukene üle hindama ja oma panust võib-olla tähtsamaks pidama, kui see suhteliselt on. Kas teie noored ja vanemadki olete küllalt süstemaatilisel jälginud, milline kangelasvõitlus

¹ Eesti Filmiarhiiv, fond nr. 595, helisalvestised, helikassett nr. 3016.

² O. Loorits. Eesti ajaloo põhiprobleemid. – Tõrvik, Stockholm, 1955.

³ H. Kaur. Eesti ajalugu, dr. Loorits ja südametunnistus. – Stockholms-Tidningen 09.12.1955.

⁴ EFA, 595. H. HK. 3016.

⁵ EFA, 595. H. HK. 3017.

toimub praegu raudeesriide taga? Kas te olete jälginud, millise ainukordse üksmeeleni on jõudnud praegu kogu eesti rahvas kodumaal võõrale okupandile? Passiivses vastupanus sellise sangarimeelega, mis teeb jällegi au meie tänapäeva vanadele ja noortele. Kodumaa on praegu elektriseeritud opositsioonivaimust. Ei ole karta, et tibra vaim või et tibrad suudaksid seal meie rahvast murda. Kõige terrori, kõige hukkamise, kõige valjemagi orjatöölaagri peale vaatamata kodumaa hoiab praegu selja sirgu. See on imeteldav, kuidas talupojad, pärast seda, kui neid kupatati kolhoosidesse, demonstree-rivad praegu oma täielikku üleolu tibrade kolhoosidest. Hein lastakse loogu mädaneda, vili lastakse põllul rikki minna, kari lastakse nalja kätte surra, aga rahvas ise võib minna uhkelt surmale vastu, kuid vaimu ei murra miski orjus ega terror. Vaimuga näidatakse, et see rahvas on üle tibradest, on üle oma orjastajatest ja üle nendest kommudeterroristidest.”⁶

Teine 1950-ndatest aastatest pärit esineja on Heinrich Laretei. Vestluse sisuks olid tema meenutused diplomaatilise tegevuse aastatelt. Ligi tunni kestvusega helisalvestis sisaldab põnevaid lugusid Nõukogude diplomaatia iseärasustest ja Nõukogude saadikute närvesöövast elust. Pikemalt peatub H. Laretei kohutumistel A. M. Petrovski,⁷ A. J. Arosevi,⁸ F. F. Raskolnikoviga.⁹ Eesti diplomaadile ei jäänud märkamata GPU roll, tegutsemise meetodid esimese tööliste ja talupoegade riigi saatkonnas. Nende välisesinduste tegelik peremees oli sageli autojuht või mõni muu, näiliselt abiteenistuse seisuses töötav politruk. Mitmel korral rippus ka suursaadik A. Kollontai elu otse juuksekarva otsas. H. Laretei jätkab: “Ka sarnane vana revolutsioonitegelane nagu pr. Kollontai, kes oli isiklikus tihedas koostöös olnud juba Leniniga ja Trotskiga, kõigi nende vanade enamlastega, ei saanud läbi ilma GPU kontrollita, ilma politrukita. Selleks politrukiks osutus üks saatkonna sekretäridest. See ilmnes kah omapärasel viisil. Kollontai oli saanud Venes väga hea hariduse ja rääkis väga head ja puhast vene kirjakeelt. Kord tema juures saatkonnas külas olles, juhtis minu naine tähelepanu selle peale, et Kollontai räägib niisugust enamlaste slängi, et täitsa raske ja valus kuulata kõrval, mis on vene keelega

Soome Talvesõjast osa võtnud Mõnistest pärit eestlased, soomepoisid: kunstnik ja luuletaja Sulev Tailo-Tiits (vasakul), Kalju Kaldalu ja Johannes Lepp Helsingis 1943. EFA 595 P.O.188386p

harjunud. Ja küsib minu käest, millest see nüüd järsku tuleb? Nagu hiljem selgus, oli see üks viis ennast maskeerida. Teha ennast politrukide ees selleks, kes sa ei ole. Tähendab lihtsalt lipitseda, meeldida, võimumeeste ees. Politruki juuresolekul rääkis tema seda keelt, mida nüüd praegu Nõukogude Liidus räägitakse ja mis on võrreldes klassikalise Puškini ja Lermontovi vene keelega ikka õige jäme ja väga võõras släng. Juba selle kõneviisi järgi võis otsekohe näha, millal proua Kollontai oli üksinda ja millal temal oli politruk läheduses, kelle kontrolli all ta oli ja keda ta ka kartis.”¹⁰ Kord päästis A. Kollontai elu J. Stalini küüsi sattumast Rootsi välisministri ja proua suursaadiku väike kokkumäng, millesse diktaator ei sõandanud sekkuda.

“Halb keel ei vääri head saatust,” tõdes Johannes Aavik 1955. aastal oma ettekande alguses. Tuntud keelemees tutvustas juba iseseisvusajal juurdunud keelevigu, mille läte peitub enamasti lohakas kõnekeeles. Kooliprogram-

⁶ Samas, 3017.

⁷ NSVL saadik Eestis Vabariigis 1924–1930.

⁸ NSVL saadik Leedu Vabariigis 1927–1928.

⁹ NSVL saadik Eestis Vabariigis 1930–1933, Rootsi Kuningriigis 1930–1945.

¹⁰ EFA, 595. H. HK. 3021.

Praost, kirjanik ja poliitikategelane Jaan Lattik Stockholmis pagulaskodu õuel [1957]. EFA 595 P.O.188384p

mide koostajaile heitis Aavik ette kirjanduse õpetamist keeletundide arvelt. Üsna samad valikud vaevavad hariduspoliitikat ja selle tegijaid ka täna, pool sajandit hiljem. Kui veel 1927. aastal olid J. Aaviku keelealased sõnavõttud äärmiselt kriitilised,¹¹ siis lindilt nentis ta, et keel on iseseisvuse ajal siiski tublisti edasi arenenud: "...kuid kannatab siiski mõnede "tõvede" all." Need on "lyhidus-, peenutsemistõbi, samuti väljajätmistõbi jpt., mida painavad lisaks halb sõnade järjestus". Keelereformi lootis Aavik siiski alles tulevases Eesti Vabariigis, mille taastamist tulevikus ta ilmselt lootis: "Kui keelest juttu, olen oma kaasmaalasi korduvalt kuulnud uhkusega ytlevat, et olla ka meie keel iseseisvuse ajal suurepäraselt arenend, võrreldes sellega, mis see enne seda oli. Tä on tõusnud tõeliseks kultuurkeeleks, milles saab kõike väljendada, niihästi ilukirjanduses kui eriteaduste alal."¹²

"Minu kehakaal on maha võtnud, aga minu erikaal on nüüd tõusnud selletõttu, et mina rännanud olen...", arvas 1954. a. Ameerikas naasnud kirjamees ja poliitik Jaan Lattik. Audiotooriumi täitsid noored, kes tänaseks juba esineja eas. Kirikuõpetaja jätkas: "Mulle on korduvalt küsimusi ette pandud, et kuidas seal Ameerikas oli, kas seal parem on kui siin, kas seal rohkem teenitakse, kas seal targemad inimesed on, kas nad kaklevad ka seal ja sada põhjalikku muud küsimust." Noori huvitasid tähelepanekud tuntud ülikoolide, nagu Kingstoni ja Harvardi külastustest: "...mis vahe on Rootsi ja Ameerika eestlase vahel? Sellele pole nii kerge vastata kui paneks kõrvuti mina ütleks nii, et kui oleks võimalik... Seal lööb välja eestlase isiksus. Tä näeb, et ta on oma jalgadele säetud, et tal tuge ja abi kuskilt leida ei ole, ta hakkab siis jälgima oma kotka pilguga, mis tema pääle hakkab ja mis tema tiib, ja kui ta näeb, et teisel auto on, ja mina ka ei magaks ühtegi ööd ehk ma lõhuks tema auto ära või laseks kummid tühjaks. Või kui sul televiisorit pole ja teisel om, mis sa siis teed ära, ei elagi üldse. See joon, mis meil siin Eestis oli, see joon on seal [Ameerikas] veel mitu korda rohkem läbi lõõnud, kui meil siin on."¹³

Õigusajaloolase Ilmar Arensi kõne on salvestatud 1978. aastal Stockholmis Eesti esinduse ruumides. Tema ettekanne keskendus eeskätt arheoloogia saavutustele kodumaal. Lektor peatus ka küsimustel, mida kodumaa valitsevad olud pole võimaldanud üldse uurida. Teisalt kutsus kuulajaid muutma suhtumisi baltisaksa järeltulijaisse. Ajaloolaste kokkusaamistelt ja kohtumistelt nendega jäi Arensil mulje "suurematest eestlastest kui eestlased ise". Samuti üllatas teda Stackelbergide ja paljude teiste suust kuulnud hea ja puhas eesti keel.¹⁴ Arensi publikatsioonid sirvides on näha, et 1978. aastaks oli kaalukam osa tema uurimistödest avaldatud. Veel 80-ndates eluaastates mehana huvitas teda "Est"-tüveliste kohanimedega seotud küsimuste geograafia. Kirjades Sulev Tiitsule otsis ta tõendeid folkloorist pärit kuulduste soomlaste seas levinud kombest "sipelgaviina" põletamise kohta.¹⁵

Artikleid tema sulest hakkas lugejani jõudma 1960-ndate keskpaigast. Rohkem võimalusi kirjutamiseks jagus I. Arensil alles pärast Rootsi Riigiarhiivi teaduri ametist pensionile siirdumist

¹¹ J. Aavik. Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed (1927). – Loomingu Raamatukogu 1988, lk. 43.

¹² EFA, 595. H. HK. 3020.

¹³ EFA, 595. H. HK. 3022.

¹⁴ EFA, 595. H. HK. 3019.

¹⁵ EFA, 595. 4. 1.(kontekstmaterjal, I. Arensi kirjust S. Tiitsule, Stockholm 26.01.1992).

Ilmar Arens (paremalt esimene) Peipsi-tagusel uurimisetkel 1943. Foto: K. Hintzeri kogu. Inv. nr. 169138, Herder-Instituut Marburg.

1977. a. Rahvusvahelise Balti Uurimuste Edendamise Ühingu (AABS) korraldatud konverentsist osavõtjate nimekirjast võib Arensi nime leida alates 1972. aastast.¹⁶ Eesti Päevalehes (Estonian Dagbladet) ilmunud kirjutiste põhjal huvitas Arensit jätkuvalt muinasaja asunduste geograafia. Kirjeldused avavad nii üksikasju kui ka kuriooset meie minevikust Rootsi arhiivimaterjalide põhjal. Samast kümnendist on pärit tema ainus helilindile jäädvustatud loeng. Pole raske nõustuda O. Kursi hinnanguga¹⁷, mille järgi "... moodustavad siiski I. Arensi mitmekülgse tegevuse kõige väärtuslikuma osa käsitlused Ida-Peipsimaa eesti asundustest, millest on valminud ka eestikeelne kokkuvõte"¹⁸. Põnevat lugemist J. Uluotsa organiseeritud 1943. a. unikaalsest ekspeditsioonist Peipsi idaranniku küladesse võiks julgelt soovitada ka laiemale huviliste ringile. Sulev Tiitsu ja I. Arensi kirjavahetus kestis kuni 1993. a. lõpuni ning katkes kuu enne Arensi jäädavat lahkumist. S. Tiitsu vahendusel hankis I. Arensilt algmaterjale Eesti-aineliste saadete tarvis tuntud Soome raadioajakirjanik ja estofiil Oke Jokinen.

Eesti minevik Soome Riigiraadios

O. Jokineni esimesed kontaktid Eestiga ulatusid 1930-ndate keskpaika, mil ta osales mõlema maa skautide ühislaagris Narva kandis.

Lütseumi koori koosseisus võttis ta osa rahuaja viimasest üldlaulupeost Tallinnas 1938. a. Meie maa tundmaõppimiseks vajalik keeleoskus tuli koolis korraldatud eesti keele kursustelt, veel enne "valge mütsi" saamist. Tema autorinime all jõudsid esimesed raadiosaated soome kuulajani 1949. a., kui ta ise teenis leiba veel reklaami alal. Soome Radio heliarhiivist saadud nimekirjade alusel tehtud kokkuvõttest on näha, et tema tehtud poolest tuhandest saatest ligi kümnendik tutvustas Eestit või meie tuntud tegelasi.¹⁹

O. Jokineni esimene Eestit tutvustav saade valmis Nõukogude ajal 1950-ndate lõpul. Edaspidi külastas ta meie maad pea igal aastal, olles 1960. aastast kõikide laulupidude vahendaja ülelahe-kuulajajale. Mõned lugejad mäletavad veel kindlasti omal ajal pretsedenditud Soome-Eesti ühiseid "Naapurivisa" või "Sävel-silta" saateid. 1989. aastast kõneles Jokinen soome kuulajajale Eesti laulvast revolutsioonist, Eesti vabatahtlikest Soome Jätkusõjas oma mitmeosalises sarjas "Soome vabaduse ja Eesti au eest". Edasi kõneleb autor K. Pätsi ajal valitsenud tsensuurist, diplomaatilise posti liikumisest Tallinna ja Helsingi vahel ning Lydia Koidulast ("Mu isamaa on minu arm"), soomlaste ja eestlaste sõjamehelauludest 1870-ndatel Türgi sõjas. 1997. a. valmis tema viimane, isiklike mälestuste põhjal tehtud saade 1950-ndatel toimunud reisidest Eestisse.

¹⁶ K. Taal (koostaja). Eestlaste ja Eestimaad käsitlevad ettekanded AABS-i konverentsidel, 1996.

¹⁷ O. Kurs. Ilmar Arens Ida-Peipsimaa eesti asustuse uurijana. – Kleio 1994, nr. 9, lk. 46.

¹⁸ I. Arens. Peipsitagused eestlased. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1994.

¹⁹ H. Rausmaa kirjast, 11.06.2004 (Tuglas-Seura, Helsinki).

O. Jokinen saatete salvestused moodustavad Kultuurarhiivi kõige hilisema järgu, kirjeldades põhjanaabritele saatuslikke sündmusi viimase sõja eel. Haruldasi helilõike sisaldavad saated Johan Laidonerist,²⁰ Poola allveelaeva “Orzel” põgenemisest Tallinna sadamast²¹ või jäämurdja “Suur Tõll” dramaatilisest retkest läbi Kroonlinna miiniväljade.²²

Kaheosaline saatesari “Friedebert Tuglas 100” on pühendatud meie tuntuima kirjaniku juubelile.²³ Pool sajandit tagasi elas Jokinen samas Oulunküla linnaosas, mõnesaja meetri kaugusel Ålanderite perele kuuluvast majast, kus F. Tuglas sai pagulasaastatel peavarju. Samas paigas lõpeb ka kirjaniku juubelile pühendatud saade.²⁴

O. Jokinen saated paistavad silma eriti põhjaliku ettevalmistuse poolest. Võimaluse korral on autor alati saadetes kasutanud sündmusi pealt näinud isikute elavaid kirjeldusi. Allveelaeva “Orzel” loos kõneleb teiste hulgas allveelaeva valvanud ja salvestuse tegemise ajal veel Saksamaal elanud Boris Malstein.²⁵

Stockholmi Eesti Ühingu lähiraadio

1980-ndatel aastatel edastasid kohalikele eestlastele omakeelseid saateid kaks kohalikku raadiojaama. Eesti Raadio Stockholm toimetuse tööd organiseeris Stockholmi Eesti Ühing, mis väljastas saateid eetrise kolmel päeval nädalas. Raadiojaama töötajajärgi Tarmo Sepp mäletab pidevat lobitööd poliitikute ja Rootsi Ringhäälingu juhtide seas, et eetrise pääseksid igapäevased ja korralised eestikeelsed saated. Rootslastele oli probleemiks asjaolu, et loa andmine eestlastele oleks paratamatult kaasa toonud ka läti-, leedu- ja muukeelsete saatete tegemise surve, milleks poldud valmis. Pingu-tusi kroonis lõpuks edu ja tulemuseks kõlas Rootsi riigiraadio eetris eestikeelne saade

“Silmapiir”.²⁶ Kultuurarhiivi on koondatud neli sellenimelist saadet alates aastast 1983.²⁷ Mahu poolest pole see veel kuigi avar valim, kuid neis saadetes jäädvustati hulk kirjeldusi ajast, mil meil peeti kohtuprotsesse teisitimõtletajate üle, julgeoleku huviorbiidis olid jätkuvalt mitmete ülikoolide üliõpilased. Pikemat aega Eesti Päevalehe juures töötanud Ülo Ignats ennustas 12. detsembri 1983. a. saates “Silmapiir” tulevase muudatusi, mida tingis juba Nõukogude juhtide kõrge vanus. Kommentaar temalt J. Andropovi ajastule: “Vikatimeest ei suuda keegi vangistada, ka mitte KGB. Kuigi võimatu on mingi kindlusega ennustada, kuidas uued juhid käituvad, siis teame vähemalt niipalju, et Nõukogude Liidus peab tulema muudatusi, arvatavasti tulevad need varsti.”²⁸

Millist osa mängis Nõukogude Liidu välispoliitikas desinformatsiooni levitamine? Sellest annab ülevaate 1984. a. Pariisis toimunud konverentsist osa võtnud Andres Küng. Saadete teised teemad kõnelevad Rootsi eestlaste keele ja kultuuri säilimisest, tutvustatakse emakeeleõpikuid ja eesti laste suvekodudega seotud küsimusi. Samuti meenutatakse rahvakalendri tähtsamaid kombeid ja tavasid, nagu muistsed jõulu- ja näarikombed. Viimaseid tutvustab Gustav Ränk.²⁹

Et sõja lõpp ei toonud vabanemistunnet kodumaalt lahkunud eestlastele, siis küsib Karin Saarsen: “Mida tegi aga eesti noor 60 aastat tagasi 1945. a. mais?” Kõneleja meenutab kapitulatsiooni päevade meeolusid Flensburgi lähedalt põgenikelaagrist. Suure sõja lõpule pühendatud järgnevate aastate tähistamised Rootsis mõjusid võõrsil elanud eestlastele enamasti rusuvalt: “...me ei osanud kuidagi rõõmustada [---] oleme samuti näinud 9. mail Kungsgatanil toimunud ülemeelikut juubeldamist, rahvamassi karjumist ja kallistamist, ühesõnaga Rootsi pealinlaste joovastuslikku rõõmuorgiat...”³⁰

Saadete “Silmapiiri” sisu on 1989. aastast

²⁰ EFA, 595. H. HK. 3030.

²¹ EFA, 595. H. HK. 3031 I.

²² EFA, 595. H. HK. 3031 II.

²³ EFA, 595. H. HK. 3032 I.

²⁴ EFA, 595. H. HK. 3032 II.

²⁵ EFA, 595. H. HK. 3031 (0:24:07–0:28:51),

teise allveelaeva valvanud mehe, Roland Kirikmaa kohta andmed puuduvad.

²⁶ T. Sepp, kirjast 03.05.2005.

²⁷ Loodetavalt õnnestub tulevikus koondada ka teisi “Silmapiiri” salvestusi.

²⁸ EFA, 595. H. HK. 3027.

²⁹ EFA, 595. H. HK. 3029.

³⁰ EFA, 595. H. HK. 3028.

alates täidetud Eestis toimunud sündmustega. Vaatluse all on "Isemajandava Eesti" projekt, Eesti NSV Ülemnõukogu valimised ning juttu tuleb ka võimalustest taastada Eesti Vabariik õigusliku järjepidevuse alusel. Käimas oli ajaloo ja mälestuste kogumise kampaania maakohtades ja tutvustatakse Muinsuskaitse Seltsi tegevust üldiselt. Lõpetuseks kõneleb väliseestlaste üldlaulupidude juht, muusikakultuuri tutvustaja Harri Kiisk. Seekord valgustab ta Eduard Tubina 4. sümfoonia ainsa käsikirja kummalist saatust.³¹

Kuna 1980-ndate esimesel poolel polnud Rootsi meedias tavaliselt sõnagi Baltikumist, oli Eesti Raadio Stockholmist toimetusel pakkuda kuulajale tihti unikaalset materjali. Toimetusest saadud uudiseid kajastas mõnikord isegi Rootsi ajakirjandus. Koos Alex Militsa ja teiste kaastöötajatega tehti kohaliku lähiraadiot kokku 11 aastat. Vaatamata jõupingutustele ei saavutatud saadete tegemisel siiski sellist regulaarsust, nagu oli tegijate esialgne plaan. Põhjuseks ikka raha ja eetriaja nappus. Tarmo Sepp jätkab: "Minu raadiotööd on kokkuvõttes ajendanud tahtmine, eriti ideelise Stockholmist Eesti Ühingu lähiraadio osas, et eetris oleks võimalikult tänapäevane ja moodne eesti keel – eriti noortele kuulajatele – tiivustamaks noorte tahtmist rootsi keele kõrvalt omandada ja kasutada ka eesti keelt. Arusaadavalt tahtsime ka peegeldada Rootsi eestlaskonna kultuurilist, seltskondlikku jne. tegevust. Emakeel ju teatavasti arenes meie põgenikest vanemate keelega võrreldes ja ma tahtsin näidata, et on näiteks võimalik ka tänapäevaseid nähtusi ja teemasid väljendada ja kirjeldada eesti keeles."³²

Igapäevased eestikeelsed saated said lõpuks teoks Eesti taasiseseisvumise aegu, mil Rootsi Raadio võttis tööle eestikeelsete saadete toimetuse. Saadete sisu polnud suunatud eestlastele laias maailmas, vaid Rootsi uudismaterjal oli mõeldud juba kuulajatele Eestis.

Kanded märgivad kümne aasta möödumist ajast, mil esimesed väliseesti helisalvestised jõudsid Filmiarhiivi hoiule. Algselt olid need heliplaadikoopiad lintidel, hiljem "tulid" ka plaadid ise. Nüüd otsivad väliseestlased juba võimalusi ise materjali koondamiseks kodumaale.

Vaatamata napile informatsioonile ja tehnilistele probleemidele elustuvad tasuks aastaid tagasi peetud loengud neilt, kes tuttavaks loetud tegijate elutööde põhjal. Geograafiline haare on siin avar, ulatudes Stockholmist Pariisini, just nõnda nagu paiknesid eestlaste keskused pärast viimast sõda.

Tegelikult on materjalide kogumiseks viimane aeg, sest asjaosalised, kes kõnelesid, on juba lahkunud, asjade korraldajad auväärses eas. Hädavajalikku teavet on tänagi raske fikseerida. Vabade olude viibimine oleks "probleemi" kindlasti omal moel lahendanud. Paremal juhul lebaksid meie väärtused kusagil võõraste riulite vahel, halvemal korral oleks täitnud mõnd prügikasti, millele oli üpris lähedal 1997. a. Stockholmist koju toodud Viljar Nairise heliarhiiv.

Neid materjale korrastades kerkib ka vägisi küsimus, kuid võrd on selliseid "akustilisi" jälgi võimalik rakendada ajaloo uurimises. Kuidas positioneerub kuuldava sõna suhtes uurija ja mil määral kujundab kuuldu tema otsust, olemata pelgalt selle illustratsioon? Kuuldav sõna kui kommunikatsiooniprotsessi tulemus toetub alati nii sisule kui ka emotsioonidele, kujundades kuulaja suhet allikasse. Ning edasi: "Pilt on kindlasti kõnekam, kui vaadelda seda osana kodu ja isiku loost, osana vastavast jutustusest või müüdist...", ütleb Anu Kannike, jätkates: "Kui varem levitas ideoloogiaid peamiselt kirjasõna, siis moodsad kommunikatsioonivahendid tuginevad teadvuse mõjutamisel märksa intensiivsemalt mittelingvistilisele ja ikoonilisele komponendile."³³ Eelõeldu kehtib ka helisalvestise kohta, mis võrreldes kirjutatud tekstiga on sisu poolest võib-olla hõredam, kuid kindlasti kõnekam kui miski muu. Helisalvestisest kirjutades ei kanna isegi parim pingutus seda vilja, milles seisneb minu meelest Eesti Kultuurarhiivi põhiväärtus. Parim viis on neid lihtsalt oma kõrvaga kuulata...

Sarnaseid küsimusi esitas mõni aasta tagasi Kauko Rumpunen Soome Rahvusarhiivist, analüüsides peaminister J. K. Paasikivist tehtud filmi seminaril "Film kui ajaloo allikas".³⁴

Paavo Annus

³¹ 1944. a. märtsipommituse ajal süttinud Estonia teatri raudkapist esiettekandeni 1981 Bergenis, N. Järvi juhatusel.

³² T. Sepp, kirjast 02.05.2005.

³³ A. Kannike. Pilt kui argikultuuri allikas. Pro Ethnologia 3. ERM.

³⁴ K. Rumpunen. Ettekanne "Filmialalüüsi võite ja kaotusi". Soome-Eesti ühisseminar, Tallinn, 30.01.2003.